

АННОТАЦІЯ**ОСОБЕННОСТИ ВОЛЕВОЙ СФЕРЫ ПОДРОСТКА**

В статье рассматриваются психологические особенности волевой сферы личности, волевые действия и качества. Рассматривается вопрос формирования и развития волевой сферы подростка, самовоспитания его воли.

Ключевые слова: воля, волевые действия, волевой акт, волевые качества личности, самовоспитания и волевая регуляция подростка
аннотация

SUMMARY**FEATURES OF VOLITIONAL SPHERE OF TEENAGER**

The psychological features of volitional sphere of personality, volitional actions and volitional qualities, are examined in the article. Problem of a forming and development of volitional sphere of teenager, self-education of his volition are illuminated in the article, too.

Key words: volition, volitional actions, volitional act, volitional qualities of personality, self-education and volitional adjusting of teenager

УДК 159.942-053.4**ВПЛИВ РОДИНИ НА ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ (МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ)****ВАРГА В.С., ВІРВАН М.М.**

Мукачівський державний університет

У статті розкрито особливості впливу родини на психічний розвиток дитини молодшого шкільного віку та проблеми впливу стилю сімейного виховання на формування особистості. Особлива увага звертається, також, на психологічний клімат родини. Публікація містить матеріал, що розкриває деякі механізми впливу родинного клімату на психічний розвиток дитини. Також, представлено низку психологічних змін у їх психічному стані, що виявлені на основі емпіричних досліджень.

Ключові слова: сім'я, стиль сімейного виховання, психологічний клімат родини, психічний розвиток дитини.

Постановка проблеми

Важливість розгляду проблеми впливу сім'ї на психічний розвиток дитини зумовлена тим, від того, як батьки сприймають і розуміють дитину, її потреби, інтереси, психологічні стани та переживання, а, отже, відповідно і взаємодіють з нею, залежить як дитина себе сприймає і оцінює. Сила впливу родини на дитину надзвичайно велика.

Сім'я – це своєрідна модель базового життєвого тренінгу особистості, у якій дитина отримує перший досвід соціальної взаємодії. Батьки складають перше суспільне середовище щодо дитини, де формується унікальна ситуація розвитку. Визначальною є роль батьків у формуванні емоційно-стабільної, життєздатної, творчо-орієнтованої особистості дитини, особливо на первинному етапі її соціалізації [6]. Базові структури психіки людини формуються переважно на довербальному етапі в пренатальний та постнатальний періоди, коли дитина знаходиться в повній залежності від батьків та потребує умов, які б забезпечували її базові потреби.

Також дуже важливим для психічного здоров'я дитини є психологічний клімат родини, ставлення до дитини у сім'ї. В сім'ї дитина набуває вміння і навички у спілкуванні і людському взаєморозумінні, тут закладається моральні риси і відбувається професіональне самовизначення. Загальновідомим є те, що спілкування,

взаємовідносини в сім'ї лежать в основі нормального психічного розвитку людини. Отже, родина повинна створити умови для цього розвитку.

Об'єкти та методи дослідження

Сімейні відносини, у яких безпосередньо є дитина – це дитячо-батьківські відносини. Одним з піонерів дослідження взаємодії батьківської уяви і дитини вважатиметься австрійський психолог Альфред Адлер. Основними поняттями А. Адлера у сфері дитячо-батьківських відносин є «рівність», «співробітництво» і «природні результати». З ними пов'язані центральні принципи виховання: відмови від боротьби влади обліку потреб дитини. А. Адлер підкреслює рівність між дітьми, в галузі як прав, і у області відповідальності. Основним принципом сімейного виховання, по А. Адлеру, є взаємоповага членів сім'ї. Самосвідомість дитини він ставить за прямою залежність від цього, наскільки його полюбляють скрізь і поважають у ній.

Отже, А. Адлер підкреслює необхідність навчити батьків поважати унікальність, індивідуальність і недоторканність дітей з раннього віку. Проблема впливу батьківських відносин на психічний добробут особистості розглядається також у межах гуманістичної психології. У західній психології даний напрям існує у руслі концепції А.Х. Маслоу, Ф.Р. Оллпорта, до К.Р. Роджерса та інших.

В роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників М.Й. Боришевського, Г.Я. Варги, В.І. Гарбузова, Т.В. Говорун, Е.Г. Ейдемілера, О.І. Захарова, А.Є. Лічко, В.В. Століна, Т.С. Яценко та інших переконливо показана залежність формування особистості дитини від стилю виховання в родині, батьківського ставлення до дитини, способів родинного спілкування. При цьому на хід психічного розвитку дитини суттєво впливають не тільки грубі порушення в батьківському ставленні, а й в поведінці. За даними наукових досліджень [1; 2], різні стилі догляду і поводження з дитиною починаючи з перших днів її життя формують ті чи інші особливості психіки і поведінки дитини. Ставлення батьків до дитини має особливе значення під час вікових криз розвитку, зокрема, і протягом молодшого шкільного віку. Слід зауважити, що характер дитячо-батьківських взаємин обумовлює розвиток емоційної сфери дитини. Батьківське ставлення, стиль виховання, характер поводження батьків з дитиною суттєво впливають на особливості розвитку дитини, формування її особистості, рис характеру протягом усіх років дитинства.

Особливості виховного потенціалу сім'ї розвивають у своїх роботах видатні психологи:

Т.Ф. Алексеєнко, Т.Л. Бессонова, І.В. Бех, І.Є. Плотнієкс. Науковці Т.Л. Бессонова, М.І. Буянов, Д.О. Відра, А.Б. Добрович, О.М. Кузіна, І. Лангеймер, М. Малер, З. Матейчик, Б. Мушинський, Дж. Остер, В. Сатір, Г. Фігдор, Г. Фомюк висвітлювали в своїх роботах особливості взаємин між подружжям та їх вплив на психіку дитини.

Вирішальна роль сім'ї у формуванні дитини, підкреслюється в працях відомих російських педагогів та громадських діячів К.Д. Ушинського, Н.І. Пирогова, П.Ф. Каптерева, Д.І. Писарева, Н.В. Шелгунова, О.П. Нечаєва, і навіть В.А. Сухомлинського. Питання, присвячені проблемі дитячо-батьківських відносин, розглядалися вченими протягом усього розвитку психологічної науки й практики. У виконанні вітчизняної психології дослідженнями у цій галузі займалися вчені Л.І. Божович, Виготський Л.С., Дубровіна І.В., Лисіна М.І., Леонтьєв О.Н., В.С. Мухіна, Ельконін та інші. Виготський Л.С., Лисіна М.І., Ельконін Д.Б розробляючи проблему періодизації психічного розвитку показали, що із віком змінюється світогляд дитини, тип його провідної діяльності, відносини з дорослими і однолітками.

Дубровіна І.В., розглядає сім'ю як головне джерело соціалізації [6]. У сім'ї соціалізація відбувається найприродніше і безболісно, основним механізмом стало

виховання. У процесі виховання у ній особливе значення набуває батьківська позиція, куди входять такі компоненти, як особливості емоційного ставлення до дитини, мотиви, цінності й мета батьківства, стиль взаємодії з дитиною, способи дозволу проблемних ситуацій, соціальний контроль і вираження у типі сімейного виховання, які висвітлюються в працях А.Є. Лічко, А.Я. Варга, А.А. Бодальова, В.В. Століна, Ю.Б. Гиппенрейтер, О.С. Спиваковська, О.А. Карабанова. Одне з найважливіших компонентів процесу виховання у ній є стиль батьківської дисципліни.

Дослідженню сімейних взаємовідносин була присвячена велика кількість робіт вітчизняних та зарубіжних психологів і соціологів.

Але й досі існують розходження у розумінні поняття «родина». Для розуміння різних історичних підходів до проблеми сімейного виховання, треба проаналізувати генезис самого поняття «родина».

Згідно із В.О. Сухомлинським, родина – це найменша клітина нашого суспільства, в якій як у фокусі, відображається все життя нашої країни. Вона пов'язана кровними і родинними відносинами і об'єднає подружжя, дітей і батьків, що включає одночасно два, три, а іноді і чотири покоління: тато, мама, бабуся і дідусь, внуки і правнуки. Шлюб двох людей не є ще сім'єю, вона появляється і зміцнюється з народженням дітей [4].

В.П. Кравець зазначає, що родина є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства, його природним і найбільш стійким елементом. Ця істина підтверджується усім ходом розвитку людської цивілізації. В сім'ї найповніше зберігаються першоознаки давніх етносів та відображаються усі етапи історичного розвитку кожного народу. Разом з тим вона не є чимось абсолютно сталим, незмінним [5]. Сім'я акумулює в собі всі найважливіші ознаки суспільних процесів, економічного та культурного розвитку і одночасно ніби випромінює їх у суспільство та взаємодіє з ним.

Сильним негативним фактором у вихованні дітей виступає сам факт як батьки сприймають і розуміють дитину, що нерідко має руйнівний вплив на їх психічний стан.

Постановка задачі

Метою статті є теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити вплив родини на психічний розвиток дитини.

Були використані такі три з найбільш поширених методик, за якими можна визначити головну особливість впливу родини на психічний розвиток дитини, а саме: Тест «Кінетичний малюнок сім'ї», Методика «Поїзд», Тест - опитувальник батьківського ставлення (А.Я. Варга, В.В. Століна).

Результати та їх обговорення

Методика «Кінетичний малюнок сім'ї» [3] дає можливість виявити взаємини в сім'ї, що викликає тривогу у дитини, показує, як вона сприймає інших членів сім'ї, яке місце в сімейних відносинах дитина відводить собі.

Рис.1. Зведені показники методики «Кінетичний малюнок сім'ї»

За результатами методики «Кінетичного малюнка сім'ї» ми розділили випробування сім'ї на 3 групи за отриманими даними, для того, щоб краще уявити загальну картину всіх результатів.

Отже, 30% (сім'я 1, 3, 7, 13, 14, 19) – стан у родині дитиною визначається як сприятлива сімейна ситуація. Це група I.

II група – це сім'ї, в яких виражена тривожність дітей. Вони склали 55% (сім'ї 2, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 16, 17, 18).

III група – це сім'ї, в яких виражена конфліктність в сім'ї дітей. Це 15% від загальної кількості (6, 15, 20).

Таким чином, можна зробити висновок, що в даних сім'ях діти найбільш виявляють тривожність, пов'язану із сімейним мікрокліматом, взаєминами в сім'ї, тобто з батьками.

Наступною методикою, яку ми застосували з метою виявити вплив родини на психічний розвиток дитини це опитувальник батьківського відношення (ОБВ), А.Я. Варга, В.В. Століна.

Даний опитувальник виявляє ставлення батьків не до всіх членів сім'ї, а стосовно до дитини, досліджуваного нами.

Методика дає можливість визначити батьківське ставлення до дитини, яке розуміється як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з ними, особливостей сприйняття і розуміння характеру і особистості дитини та її вчинків.

Результати опитувальника батьківського відношення (ОБВ), А.Я. Варга, В.В. Століна занесені в таблицю 1.

Таблиця 1.

Шкали батьківського ставлення до дитини.

Шкали батьківського відношення до дитини	Високий (%)	Середній (%)	Низький (%)
«Прийняття – відкидання»		100	
«Кооперація»	40	60	
«Симбіоз»	50	50	
«Контроль»	35	65	
«Відношення до невдач»		40	60

Психічний розвиток дитини залежить від того як до неї ставляться, сімейна ситуація, конфлікти в сім'ях, неприйняття дитини такої якою вона є, нерозуміння її вчинків, а також відсутність часу для того, щоб більше спілкуватися з дитиною.

Як свідчить таблиця 1., переважаючим типом батьківського ставлення є шкала «прийняття – неприйняття дитини» (100%) – це середній рівень характеру вираження батьківського ставлення, що свідчить, що батьки приймають дитину такою, яка вона є, схвалюють її інтереси, проводять із нею багато часу, але інколи бувають і негативні почуття стосовно до дитини: роздратування, злість. Дуже важливим є те, коли батьки проявляють щире зацікавлення й участь у справах дитини, також виражають прагнення до співробітництва з дитиною, це виражає собою загальне емоційно - позитивне відношення до дитини. Це можна спостерігати у досліджуваних за шкалою «кооперація», що виходить середній рівень характеру батьківського ставлення (60%), а також у досліджуваних по даній шкалі переважає високий рівень батьківського ставлення до дитини (40%), що є ознакою того, що батьки виявляють щире зацікавлення до того, що цікавить дитину, батьки високо оцінюють здатність дитини, намагаються бути з нею на одному рівні, заохочують самостійність і ініціативу дитини. Важливим є також прагнення дорослих до співробітництва з дитиною, проявляти з їхньої сторони щире зацікавлення й участь у її важливих справах, це ми бачимо у досліджуваних середній рівень батьківського ставлення до дитини (50%), за шкалою «симбіоз», а також високий рівень характеру батьківського ставлення теж (50%), що свідчить про те, що батьки не встановлюють психологічну дистанцію між собою й дитиною, намагаються завжди бути ближче до неї, задовільняють її основні розумні потреби і намагаються дитину відгородити від неприємностей. По шкалі «контроль» у досліджуваних спостерігається середній рівень характеру батьківського ставлення до дитини (65%) і (35%) – високий рівень батьківського ставлення до дитини, що можна говорити, що батьки поведуться занадто авторитарно стосовно до дитини, вимагаючи від неї беззастережної слухняності й задаючи їй строгі дисциплінарні рамки. За шкалою «відношення до невдач» (маленький невдаха), показали більша кількість досліджуваних низький рівень характеру батьківського ставлення до дитини (60%) – це свідчить про те, що невдачі дитини батьки вважають випадковими й вірять в неї і її сили. А також за цією шкалою спостерігається середній рівень характеру батьківського ставлення до дитини (40%), що є ознакою того, що батьки вважають дитину маленькою невдахою, інколи батьки ігнорують інтереси дитини, захоплення, думки і почуття дитини видаються батькам несерйозними.

Очевидним висновком нашого дослідження є те, що в спілкуванні дорослих з дітьми молодшого шкільного віку домінує авторитарно-монологічний тип спілкування. А також розглянуто фактори емоційного впливу сім'ї на дитину: її психологічний клімат, поведінка і розмови батьків, їхні взаємини та різні прояви оціночного ставлення близьких дорослих до дитини – все це позначається передусім на формуванні в неї почуття власної гідності, зниженні або підвищенні рівня емоційно-ціннісного ставлення до самої себе.

Наступною методикою, яку ми застосували з метою визначити вплив родини на психічний розвиток дитини це методика «Поїзд»[3].

Дана методика дає можливість визначити ступень позитивного і негативного психічного стану дитини в родині. Результати методики «Поїзд» занесені в таблицю 2.

Таблиця 2

Ступені психічних станів дітей молодшого шкільного віку.

Ступені позитивного (ППС) і негативного (НПС) психічного стану	%
Позитивний психічний стан (ППС)	75
Негативний психічний стан низького ступеня (НПСнс)	10
Негативний психічний стан середнього ступеня (НПСсс)	10
Негативний психічний стан високого ступеня (НПСвс)	5

Виходячи з цих дани, ми побудували діаграму, щоб краще побачити ступені психічних станів дітей.

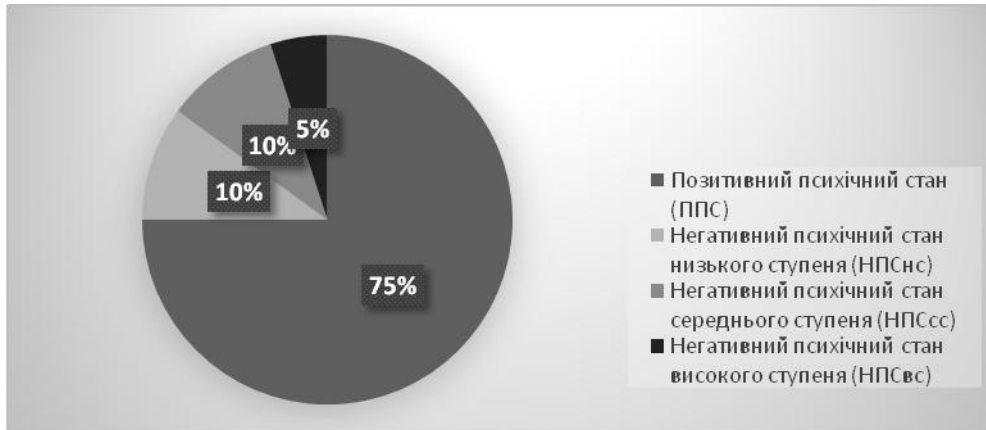

Рис. 2. Зведені показники методики «Поїзд»

Аналіз та інтерпретація даних таблиці 2 і Рис. 2 дає нам змогу зробити такі узагальнення:

1. Ступень позитивного психічного стану (ППС) переважає у 15-ти досліджуваних це у відсотках (75%).
2. На ступінь негативного психічного стану середнього ступеня (НПСсс) припадає 2 досліджуваних, а це (10%).
3. На ступінь негативного психічного стану високого ступеня (НПСвс) припадає 1 досліджуваний, що виходить (5%).
4. За ступенем негативного психічного стану низького ступеня (НПСнс) виходить (10%), що припадає у 2-х досліджуваних.

Висновки. За вибраними методиками можна сказати досить повну інформацію про досліджуваних, наприклад можна зазирнути в душу дитини і зрозуміти, чим вона живе, що її турбує чи комфортно їй в сім'ї, а також як вона ставиться до рідних, яке місце в сімейних відносинах дитина відводить собі. А також яке ставлення батьків до дитини, адже це має особливе значення під час вікових криз, зокрема і протягом молодшого шкільного віку. Слід зауважити, що характер дитячо-батьківських взаємин обумовлює розвиток емоційної сфери дитини. Батьківське ставлення, стиль виховання, характер поведінки батьків з дитиною суттєво впливають на особливості розвитку дитини, формування її особистості, рис характеру протягом усіх років дитинства. Але особливо важливу роль вони відіграють в критичні періоди розвитку дитини.

Отже, проведене нами діагностичне дослідження вказує на те, що рівень характеру вираження батьківського ставлення, де батьки приймають дитину такою, яка вона є, схвалюють її інтереси проводять із нею багато часу, але інколи бувають і негативні почуття стосовно до дитини: роздратування, злість. А також дуже важливим є те, коли батьки проявляють щире зацікавлення й участь у справах дитини, також виражають прагнення до співробітництва з дитиною, це виражає собою загальне

емоційно - позитивне відношення до дитини. Перебування дитини в умовах нормального мікроклімату, батьківська любов, наявність друзів, допомога оточення – це все відіграє компенсаторну роль у процесі соціалізації. Тому в такій сім'ї дуже важлива взаємна підтримка, взаємодопомога подружжя, розумний розподіл обов'язків між членами сім'ї. Батьки повинні бути прикладом для дитини у відносинах зі своїми батьками, навчати дитину чуйно ставитись до них, цінувати думку старших у родині. Дитина має почуватися щасливою, і це допоможе найбільш повно виявити свої емоційні та інтелектуальні можливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексєнко Т.Ф. Умови сучасного сімейного виховання: Науково-методичний посібник. - К., 2000. – 223 с.
2. Бех І.Д. Особистість народжується в сім'ї // Початкова школа. - 2002. - № 2. - С. 12-15.
3. Варга В.С. «Моя сім'я та я»: програма корекції емоційно-вольової сфери дітей у контексті дитячо-батьківських стосунків [Тест]: навч.-метод. Посіб. / Варга Вікторія, Пашенко Тетяна; Держ. вищ. навч. закл. «Ужгород. Нац. Ун-т», Ф-т суспільн. наук, Каф. Психології. – Ужгород: Гаркуша, 2011. – 144с.: таб. – Авт. зазначено на опр. – Бібліогр.: с.65-66 (25 назв).
4. Дружинін, В.М. Психологія сім'ї / В.М. Дружинін. – СПб.: Пітер. 2006. 176
5. Эйдемиллер З.Г. Методи семейной диагностики и психотерапии. - М.; СПб.: Фолиум, 1996. – 174 с.
6. Захаров, А.І. Психологічні особливості сприйняття дітьми ролі батьків / А.І. Захаров // Питання психології. – 1982. – №1. – З. 59-98 с.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ СЕМЬИ НА ПСИХИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕБЕНКА (МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА)

В статье раскрыты особенности влияния семьи на психическое развитие ребенка младшего школьного возраста и проблемы влияния стиля семейного воспитания на формирование личности. Особое внимание обращается, также, на психологический климат семьи. Публикация содержит материал, раскрывающий некоторые механизмы воздействия семейного климата на психическое развитие ребенка. Также, представлен ряд психологических изменений в его психическом состоянии, что обнаружены на основе эмпирических исследований.

***Ключевые слова:** семья, стиль семейного воспитания, психологический климат семьи, психическое развитие ребенка.*

SUMMARY

IMPACT ON FAMILIES MENTAL DEVELOPMENT OF CHILDREN (PRIMARY SCHOOL AGE)

The article deals with the peculiarities of family on mental development of children of primary school age and style of the impact of family education in identity formation. Special attention is paid also to the psychological climate of the family. The publication contains material that covers some of the mechanisms of influence of family environment on mental development. Also presented a number of psychological changes in her mental state that detected based on empirical research.

***Key words:** family, family education style, psychological climate of family mental development of children.*